

Er det håp for den liberale opposisjonen i Russland?

Av Madeleine Schlyter Oppøyen, masterstudent ved Institutt for statsvitenskap, UiO og praktikant i Civita våren 2020

Russland har under Vladimir Putins lederskap beveget seg i en stadig mer autoritær retning. Den politiske opposisjonen har vanskelige levekår i en stat der demokratiske prinsipper, rettsstatsprinsipper og menneskerettigheter er under press. Så nylig som i mars 2020 ble Vladimir Putins nye grunnlovsendringer godkjent av Russlands parlament og grunnlovsdomstol. Endringene åpner for at Putin kan bli sittende som president til 2036, og det gjenstår kun en folkeavstemning før forslaget blir endelig vedtatt. Markerer dette slutten for den «liberale opposisjonen» i Russland?

Opposisjonspolitik i dagens Russland er per definisjon en utenomparlamentarisk aktivitet. Partiene som er representert i Statsdumaen har i beste fall en semi-opposisjonell funksjon, hvor de sjelden utgjør en seriøs trussel for regimet. Derfor har gatene blitt opposisjonens hovedarena.

Statsviter og Russland-ekspert David White (2015) mener at et opposisjonsgjennombrudd i Russland ikke er umulig, men det krever et nivå av mobilisering, enhet, dyktighet og heltemot, langt utover det som er vanlig i et konsolidert demokrati.

I dette notatet ser jeg nærmere på utviklingen til den liberale opposisjonen i Russland. Først ser jeg på Russlands overgang fra å være et mangelfullt demokrati til å bli et semi-autoritært eller autoritært styre, som har presset de liberale kreftene fra parlamentet til gatene. Deretter vil jeg vurdere opposisjonens politiske handlings- og gjennomslagskraft ved å se nærmere på to av deres hovedutfordringer: (1) manglende samhold og strategi internt, og (2) institusjonelle hindre eksternt.

Den liberale opposisjonen i Russland står overfor mange interne utfordringer, og presset fra myndighetene er stort, men det største problemet i dagens Russland er mangelen på en funksjonell rettsstat. Hvordan skal Norge som naboland til Russland forholde seg til dette og til at russiske borgere blir rettsforfulgt for å kjempe for de samme grunnleggende demokratiske rettighetene som vi har i Norge?

Fra mangelfullt demokrati til semi-autoritært system

Etter Sovjetunionens sammenbrudd i 1991 innførte Russland demokrati som styreform, og president Boris Jeltsin tok i bruk en liberal kapitalisme som grunnlag for det nye russiske samfunnet. Den daværende politiske ledelsen har blitt omtalt som «de gamle liberalerne», med eksempelvis Jegor Gajdar og Anatolij Tsjubais som bevegelsens forkjempere for markedsøkonomiske reformer og privatisering av statlig eiendom. På begynnelsen av 1990-tallet var målet å gjøre Russland til et *normalt vestlig land* i løpet av kort tid, og på denne tiden var det stor grad av konsensus fra omverdenen om at det politiske systemet i all hovedsak var demokratisk selv om det var mangelfullt.

På midten av 1990-tallet viste det seg imidlertid at den raske overgangen til liberal kapitalisme ikke hadde gått som planlagt. Befolkningen var blitt lovet økonomisk velstand på vestlig nivå, noe som langt fra ble oppnådd. Dette skapte pessimisme i befolkningen, hvor stadig fler ble overbevist om at Russland nå var styrt av kriminelle, korrupte byråkrater og oligarker, og ikke av *folket* og demokratiske institusjoner.

Allerede i 2004 drøftet Mikhail Khodorkovskij årsaker til liberalismens tilbakegang i Russland i artikkelen «Liberalism in Crisis: What is to be done?». Khodorkovskij er kjent for å ha vært blant verdens rikeste menn, en åpen kritiker av Putin-regimet og støttespiller til den liberale opposisjonen i Russland. Han mener at de *gamle liberalere* som så behovet for en «liberal revolusjon» i Russland på starten av 1990-tallet hadde en overfladisk holdning til hvordan dette skulle gjennomføres i praksis. Med dette mente han at regjeringen løy om godene av privatisering og de usikre (og upopulære) økonomiske reformene, samtidig som at de vendte det blinde øyet til de katastrofale sosiale konsekvensene dette medførte. Ettersom reformene har vært gjennomført i liberalismen og demokratiets navn, har liberale ideer fått en negativ konnotasjon i Russland.

Vladimir Putin ble valgt som president i Russland i 2000, og hans støtteparti Forent Russland (tidligere «Unity») har dominert Statsdumaen siden 1999. Partiets suksess med å danne en stabil

flertallskoalisjon av fire partier – på tvers av politiske skillelinjer – sier mye om hvordan Putin-administrasjonen har manipulert parlamentarisk politikk i Russland. Forent Russlands dominans har gjort Statsdumaen stadig mer underordnet den utøvende makt, og den politiske debatten er begrenset.

Etter at Vladimir Putin ble president i 2000 omtales det russiske politiske systemet gjerne som verken demokratisk eller autoritært. For å beskrive det politiske systemet under Putin bruker akademikere i økende grad begreper som semi-autoritært, hybridregime eller «competitive authoritarian system», men det kan også hevdes at dagens regime er autoritært siden staten bruker autoritære virkemidler bak en institusjonell fasade av representativt demokrati. På den ene side anses demokratiske institusjoner som den viktigste kilden for å skaffe og utøve politisk autoritet. På den annen side mislykkes staten ofte i å møte minstestandarder for liberalt demokrati, hvis de i det hele tatt forsøker å oppnå dette. Demokratiske regler blir rutinemessig manipulert ved bruk av bestikkelser, trakassering, og subtile former for «rettslig» forfølgelse. Selv om det fortsatt avholdes flerpartivalg i Russland, krenkes liberaldemokratiske prinsipper som frihet og rettferdighet i den reelle politiske maktutøvelsen.

For å effektivt utfordre de autoritære trekkene ved regimet i Russland er det viktig med et tett samarbeid mellom det politiske og sivile samfunnet. Det politiske samfunnet består av politiske partier og institusjoner som skal sikre en fri og inkluderende valgkamp. Det sivile samfunn er en samlebetegnelse for grupper, foreninger og organisasjoner som eksisterer mellom og uavhengig av privatsfæren og staten. I russisk kontekst er det et sentralt skille mellom de to, ved at politiske partier ofte består av eliteaktører i søken etter makt, mens sivilsamfunnet består av «vanlige borgere» som søker politisk innflytelse uten å nødvendigvis ønske det vi kan kalle institusjonalisert makt.

Gitt at det russiske politiske system i dag kan karakteriseres som semi-autoritært, ved at politiske partier og sivilsamfunnsorganisasjoner tross alt eksisterer, inngår det også en strategisk vurdering i de politiske partiene og sivilsamfunnet om at sannsynligheten for toleranse for opposisjonen øker dersom kostnadene ved å undertrykke opposisjonen øker. Mobilisering er derfor et sentralt strategisk mål for opposisjonskreftene i Russland. Men for at kritikken mot de autoritære sidene av regimet skal lykkes, må forholdet mellom det sivile og politiske samfunnet være symbiotisk og selvforsterkende, selv om det til tider kan være problematisk. Dette er ikke alltid tilfellet.

Intern utfordring: Manglende samhold og strategi

Liberale partier og bevegelser har tatt del i russisk politikk siden innføringen av den demokratiske fasen tok til etter Sovjetunionens fall, men utgjør de en sterk nok motvekt til å effektivt kunne utfordre dagens regime? Den liberale opposisjonen klarer å enes om et anti-Putin-element, men de møter likevel problemer med å danne en felles politisk plattform.

På starten av 2000-tallet hadde den liberale opposisjonen muligheten til å sikre seg representasjon i Statsdumaen dersom de stilte som et samlet parti eller valgkoalisjon – så hvorfor klarte de ikke det? En sentral kilde til samarbeidsproblemene var det ideologiske skillet mellom de *økonomisk liberale* Union of Right Forces (SPS) og de *sosial-liberale* Yabloko. Selv om partiene hadde felles

politiske mål mellom 1999 og 2008, representerte de fundamentalt ulike politiske tradisjoner, hadde delvis eksklusive valgkretser, og hadde ofte motstridende tilnærminger til den politiske ledelsen. Yabloko stilte seg gjennomgående i opposisjon til både Jeltsin og Putin, mens SPS holdt seg enten stilltiende eller ga dem åpen tilslutning. Dette kom klart til syne ved presidentvalget i 2000 da SPS støttet Putin som presidentkandidat selv om Yabloko stilte med Grigorij Javlinskij som liberalt alternativ.

Dumavalget i 2003 markerte imidlertid slutten på de liberale partienes rolle som parlamentariske krefter, da ingen av partiene sikret seg seter i Statsdumaen. I ettertid har disse partiene blitt nektet registrering for å stille til regionale valg på grunn av mindre uregelmessigheter, noe regime-støttende partier ikke opplever. Videre har Putin ført en konsekvent retorikk om feilene de liberale gjorde under overgangen til demokrati, som er med på å undergrave støtten til liberale partier. Partienes tilbakegang kan ses i sammenheng med den kritiske tilnærmingen de hadde til Putin-administrasjonen.

De siste årene har den liberale opposisjonen forsøkt å mobilisere utenfor den tradisjonelle partipolitikken. Den sosiale bevegelsen *Solidaritet* kan anses som det første suksessfulle forsøket på å samle fraksjonene av russisk liberalisme. Bevegelsen ble etablert under konferansen «Agenda for den demokratiske bevegelsen» i april 2008, med deltakere fra Yabloko, SPS og andre aktivister fra mindre partier og bevegelser. Til tross for bevegelsens suksess har det vært lite støtte innad om ideen å danne et politisk parti. Størst er frykten for å forsterke de eksisterende ideologiske skillene, men også fordi aktivistene ser det som sin hovedoppgave å mobilisere støtte for en bred anti-regimebevegelse.

Det forsøket som har vært gjort på å forene den liberale opposisjonen i et politisk parti, er People's Freedom Party (PARNAS), som ble grunnlagt i 2010 av daværende *Solidaritet*-leder Boris Nemtsov. Ledelsen i partiet hadde erfaring med å arbeide tett på regimet til tross for sin liberaldemokratiske posisjon. Men mange av *Solidaritet*-aktivistene så dette prosjektet som bortkastede ressurser fordi sannsynligheten for at partiet ville bli offentlig registrert til valg var liten. Som forventet ble registreringen avvist i juni 2011 grunnet påståtte avvik i partiets vedtekter og medlemslister, slik at de ikke kunne stille til parlamentsvalget i 2011.

Den liberale opposisjonens styrke kom likevel frem ved Statsdumavalget i desember 2011 da ble det avdekket valgfusk og uregelmessigheter av nasjonale og internasjonale valgobservatører. I respons til dette ble det gjennomført protester i stor skala med krav om frie valg. Selv om det var et sterkt anti-Putin-element i protestene var det bred enighet om at hovedfokuset var frie og rettferdige valg, og å holde regimet ansvarlig. *Solidaritet* og liberale ledere spilte en sentral rolle i organiseringen av gatedemonstrasjonene. Protestene samlet titusenvise av folk på tvers av det politiske spekteret og tusenvis av politisk uavhengige aktivister. Protestene i 2011-2012 lyktes i å mobilisere betydelig støtte i det sivile og politiske samfunn; og de utøvde sterkt nok press på det politiske samfunnet til at ledelsen innså at det ville være mer kostbart å undertrykke demonstrasjonene enn å la dem fortsette.

Den mest sentrale opposisjonsskikkelsen i dagens Russland er Aleksej Navalnyj. I sin politiske

karriere har han støttet PARNAS, og de sosial-liberale partiene Yabloko og Progress Party. Hovedfokuset hans har vært antikorupsjon og kritikk av president Vladimir Putin. Navalnyj har lyktes i å organisere antikorupsjonsprotester, for eksempel da han i 2017 anklaget Dmitrij Medvedev for å ha tilegnet seg en enorm privat formue i sin tid som statsminister. Men heller ikke Navalnyj har lyktes i å samle den liberale opposisjonen til ett parti.

Selv om eksempler som Solidaritet og PARNAS viser at den liberale opposisjonen er i stand til å danne en bred liberal allianse, mangler de fortsatt sterkt nok indre samhold til å kunne utfordre regimet effektivt. En sentral oppgave fremover er derfor å legge frem en sammenhengende, ideologisk bred politisk plattform som den liberale opposisjonen kan stille seg bak i fellesskap. Med dette vil de også ha muligheten til å kunne dissosiere seg fra den upopulære politikken som ble ført av de gamle liberalerne på 1990-tallet.

Ekstern utfordring: Institusjonelle hindre for politisk og sivil opposisjon

For å forstå det fulle bildet av den liberale opposisjonen i Russland, må vi ta i betraktning den politiske konteksten opposisjonen opererer innenfor under dagens regime. Den største utfordringen er å overleve og konkurrere i et semi-autoritært system hvor det blir ført en autoritær strategi for å systematisk utelukke og fragmentere all form for reell opposisjon. Her vil jeg ta for meg tre måter myndighetene gjør dette på: regulering av sivilsamfunnet, selektiv rettsåndhevelse og ufrie medier.

For å utfordre dagens regime i Russland er det viktig med et tett samarbeid mellom det politiske og sivile samfunnet, men dette krever også at sivilsamfunnet arbeider uavhengig av staten. Sivilsamfunnsorganisasjoner i autoritære stater mangler oftest genuin uavhengighet fordi de kontrolleres gjennom restriktive lover. Dette kommer til syne i Russland ved at myndighetene belønner organisasjoner de foretrekker og samtidig forsøker å avskrekke andre.

Den føderale institusjonen «Public Chamber» ble opprettet i 2005 med formål å integrere sivilsamfunnet i politisk beslutningstaking. Her får organisasjoner tilgang til den politiske ledelsen, finansiell støtte og medieeksponering. Hovedoppgaven til *Public Chamber* er å sende inn anbefalinger om nasjonal politikk til Statsdumaen, foreslå lovgivning, og utlyse etterforskning om lovbrudd. Men så lenge det er Russlands president som utnevner en tredjedel av medlemmene, som i neste omgang velger ut de resterende medlemmene, hevder kritkerne av ordningen at den belønner regimestøttende organisasjoner og gir insentiver til sivilsamfunns-organisasjoner om å forholde seg ukritiske til myndighetene i bytte mot statlig støtte og medlemskap i *Public Chamber*. Kammeret kan anses som et statlig instrument for å promotere nøytrale eller lojale organisasjoner på bekostning av mer autonome aktører.

Det har også blitt innført en rekke regulerende tiltak for å demobilisere «ugunstige» organisasjoner, og myndighetene benytter seg bevisst av forskjellige former for reguleringspolitikk for å stanse regimekritiske organisasjoners aktivitet på et «rettslig grunnlag». I kjølvannet av protestene i 2011-2012 innførte for eksempel russiske myndigheter hardere tiltak mot den politiske opposisjonen gjennom en lovgivning som regulerer deltakelse i og organiseringen av ikke-sanksjonerte

demonstrasjoner. Videre ble den såkalte «utenlandsk agent»-loven innført i 2012. Dette er en lov som krever at alle sivilsamfunnsorganisasjoner som mottar utenlandsk finansiering og driver med 'politisk aktivitet' må registrere seg i staten som en *utenlandsk agent*. «Politisk aktivitet» blir definert bredt, og inkluderer all form for aktivitet rettet mot å påvirke regjeringens politikk. Utenlandsk-agent-loven har påvirket høyprofilgrupper som *Golos* (valgovervåkningsorganisasjon), *Levada Center* (driver med samfunnsanalyse og offentlig opinion) og menneskerettighetsorganisasjonen *Memorial*. Human Rights Watch (2017) mener loven har som formål å marginalisere uavhengige sivilsamfunnsgrupper, og svekke deres offentlige omdømme .

Selektiv rettshåndhevelse

Seniorforsker Håvard Bækken (2019) ved Institutt for forsvarsstudier diskuterer fremveksten av en ny semi-legal orden i Russland etter 2000 med utgangspunkt i det sentrale aspektet *selektiv rettshåndhevelse*: «en undetrykkelsesmekanisme rettet mot å skape uformelle lover for politisk adferd gjennom selektiv rettsforfølgelse». Ved bruk av politisk motivert rettsforfølgelse ønsker staten å oppnå generell lydighet gjennom å undertrykke avvikende synspunkter fra politiske motstandere, «watchdog»-organisasjoner og andre kritikere.

Dette kom til syne i demonstrasjonene som ble avholdt dagen før innsettelsen av Putin som president i 2012. Det oppstod konflikt mellom demonstranter og politi, som ledet til 400 arrestasjoner og 80 skadde. I ettertid ble en gruppe på 20 personer siktet for deltakelse i masseforstyrrelser og bruk av vold mot offentlige tjenestemenn. Siden ingen av de siktede var politisk viktige skikkelser, og ingen av dem utøvde ekstrem vold, var det politiske budskapet klart: å delta i opposisjonspolitik er risikabelt. Uten en slik selektiv rettshåndhevelse ville det ikke vært like avskrekkende. Selv om russiske borgere forstår at politiske saker er eksepsjonelle, gir praksisen dem insentiv til å holde en lav profil som følge av en selektiv rettshåndhevelse som er politisk motivert.

Et siste og sentralt problem for mobilisering av opposisjon er ufrie medier, som følgelig skaper skjev mediedekning i favør av Putin og hans Forent Russland. Statlige TV-kanaler dominerer fortsatt den politiske sfæren i Russland, og spørreundersøkelser har jevnlig identifisert statlig fjernsyn som en av de mest pålitelige og autoritative politiske institusjonene i landet. De former nyhetsagendaen, belyser viktige samfunnsspørsmål, og kan velge å ignorere det de ikke vil vise.

Ytringsfrihet er garantert i den russiske grunnloven fra 1993, men på grunn av den generelle mangelen på grunnleggende rettsstatlige prinsipper i dagens Russland evner ikke massemediene å styrke demokratiet eller å sikre et politisk mangfold på det nivået som forventes i et liberalt demokrati og en liberal rettsstat. Selektiv rettsforfølgelse blir også benyttet i forbindelse med aviser og andre former for medier. Ifølge den internasjonale organisasjonen Reporters Without Borders (2020) er Russland et av de farligste landene i verden å være journalist. Kritiske bloggere og journalister blir arrestert selektivt på grunnlag av «antiekstremisme»-lover. Dette har medført at russiske journalister praktiserer rutinemessig selvsensur, og det har gjort russiske medier langt mer ensrettede og propagandistiske enn før.

Konklusjon

Det kommer neppe som en overraskelse at den liberale opposisjonen i dagens Russland opplever et enormt press fra myndighetenes side. Siden 1990-tallet og frem til i dag har den blitt gradvis marginalisert av den politiske ledelsen, og opplever daglig trusler som truer dens eksistens. Selv om det russiske politiske regimet formelt kanskje kan sees på som et semi-autoritært regime, fungerer det i dag reelt sett i mange tilfeller som et tradisjonelt autoritært politisk system, hvor politisk opposisjon undertrykkes av makthaverne, og de politiske prosessene bryter med grunnleggende rettsstatlige prinsipper.

For å eventuelt skulle lykkes med å stå imot Putin-regimet fremover, er opposisjonen i Russland nødt til å samle seg om en felles politisk plattform. Tidvis har de hatt suksess med å danne politiske partier som sosialliberale Yabloko, og økonomisk liberale SPS, men selv da klarte de ikke å samles om en felles plattform mot Putins autoritære styre. I senere tid har sosiale bevegelser som Solidarnost og demonstrasjoner vært noe de har klart å samle seg om. Likevel er det vanskelig å opprettholde mobiliseringen mot det sittende regimet over tid, og da særlig i periodene mellom valgene til Statsdumaen.

I tillegg er det et behov for internasjonalt press på dagens Russland. Den liberale opposisjonen blir stadig utfordret av institusjonelle hindre, som bryter med grunnleggende demokratiske rettigheter som ytrings- og forsamlingsfrihet. Demonstranter blir arrestert og organisasjoner som arbeider for menneskerettigheter og liberale demokratiske verdier risikerer å bli stemplet som *utenlandske agenter*. Det fører til at de blir fratatt økonomisk støtte, eller, i verste fall blir rettsforfulgt som følge av politisk aktivitet. Journalister lever i frykt for å bli arrestert eller drept for å uttale seg om kritikkverdige forhold i sitt eget land.

Overordnet er den mest inngripende trusselen i dagens Russland det svake rettssystemet. I frykt for selektive rettsprosesser holder befolkningen en lav politisk profil, som igjen gjør det vanskelig å mobilisere motstand mot den nåværende politiske ledelsen. For at endring kan oppnås i Russland, må de institusjonelle virkemidlene staten bruker mot den politiske opposisjon rives ned, slik at en sunn og åpen debatt kan få utvikle seg. Hvordan dette skal skje, er vanskelig å se uten at russiske borgere på et eller annet vis blir mer bevisste på hvilke grunnleggende demokratiske og rettsstatlige verdier som i dag står på spill i deres hjemland. Internasjonalt press har så langt ikke fått Vladimir Putin til å endre politikk, men i stedet drevet det semi-autoritære regimet i stadig mer autoritær retning. Men det betyr ikke at omverdenen og land som Norge ikke bør fortsette sin kritikk av undertrykkelsen av Russlands liberale opposisjon.

Civita er en liberal tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Civita er uavhengig av politiske partier, interesseorganisasjoner og offentlige myndigheter. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på civita@civita.no.

Referanser

- Bækken, H. (2019). *Law and Power in Russia: Making Sense of Quasi-Legal Practices*. Routledge.
- Flikke, G. (2016). Resurgent authoritarianism: the case of Russia's new NGO legislation. *Post-Soviet Affairs*, 32(2), 103–131. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2015.1034981>
- Gilbert, L. (2016). Crowding Out Civil Society: State Management of Social Organisations in Putin's Russia. *Europe-Asia Studies*, 68(9), 1553–1578. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1250250>
- Henderson, S. L. (2011). Civil Society in Russia: State-Society Relations in the Post-Yeltsin Era. *Problems of Post-Communism*, 58(3), 11–27. <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216580302>
- Human Rights Watch. (2017, February 24). Briefing on Shrinking Space for Civil Society in Russia. Retrieved April 1, 2020, from Human Rights Watch website: <https://www.hrw.org/news/2017/02/24/briefing-shrinking-space-civil-society-russia>
- Khodorkovsky, M. (2004, 1. April). Liberalism in Crisis: What Is To Be Done? Hentet fra <https://khodorkovsky.com/liberalism-in-crisis-what-is-to-be-done/>
- Lorch, J., & Bunk, B. (2017). Using civil society as an authoritarian legitimation strategy: Algeria and Mozambique in comparative perspective. *Democratization*, 24(6), 987–1005. <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1256285>
- Machalek, K. (2013, February 5). Factsheet: Russia's NGO Laws. Retrieved April 1, 2020, from <https://freedomhouse.org/report/contending-putins-russia/factsheet>
- Reporters Without Borders (2020). Russia: Stifling atmosphere for independent journalists. Hentet fra: <https://rsf.org/en/russia>
- Shlapentokh, V. (1998). "Old", "New" and "Post" Liberal Attitudes Toward the West: From Love to Hate. *Communist and Post-Communist Studies*, 31 (3): 199–216. doi: [https://doi.org/10.1016/S0967-067X\(98\)00008-7](https://doi.org/10.1016/S0967-067X(98)00008-7)
- White, D. (2013). Russian Liberalism in Crisis? Khodorkovsky Revisited. *Studies of Transition States and Societies*, 5(1), 69-84. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-362325>
- White, S., Sakwa, R., & Hale, H. E. (2014). *Developments in Russian Politics 8*. Palgrave Macmillan.
- White, D. (2015). Political opposition in Russia: the challenges of mobilisation and the political–civil society nexus, *East European Politics*, 31:3, 314-325, DOI: 10.1080/21599165.2014.990628.